

بدیعه پردازی

فرصت آفرینی برای خلاقیت در کلاس درس

«لیلا سلیقه‌دار» دکتراى برنامه‌ریزی آموزشی

اشاره

برنامه‌ی درسی ملی آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران، نقش راهنما و تبیین‌کننده‌ی جایگاه و ماهیت عناصر مربوط به هر آنچه را در فرایند یاددهی - یادگیری مطرح است ایفا می‌کند. در این سند و در بخشی از تعریف معلم آمده است: «معلم با شناخت و بسط ظرفیت‌های وجودی دانش‌آموزان و خلق فرصت‌های تربیتی و آموزشی، زمینه‌ی درک و انگیزه‌ی اصلاح مداوم موقعیت آنان را فراهم می‌سازد.»

در این نگاه، خلق فرصت‌های تربیتی و آموزشی، زمینه‌ساز تغییرات، اصلاحات و پرورش معرفی شده است. از آن‌جا که نیاز مهم و غیر قابل انکار دانش‌آموزان، بهره‌گیری و برخورداری از فرصت‌ها و منابع گوناگون و متنوع آموزشی و پرورشی است، این پرسش اساسی مطرح می‌شود که معلم چگونه می‌تواند فرصت آفرینی کند؟ اساساً فرصت آفرینی در فرایند یاددهی-یادگیری چه ملزومات و ضرورت‌هایی دارد؟ نوشته‌ی پیش‌رو بر پاسخ به این سؤالات متمرکز است.

کلیدواژه‌ها: طراحی آموزشی، یاددهی-یادگیری، فرصت‌های تربیتی و آموزشی

آغاز از معلم

در اغلب کارگاه‌های آموزشی معلمان که به عنوان مدرس حاضر شده‌ام تا به مقوله‌ی «شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان» بپردازیم، این تجربه‌ی مشترک وجود داشته است که برخی اذعان می‌دارند، با بسیاری از عنوان‌های روش‌های تدریس و گاه فنون تدریس آشنایی دارند، ولی ضعف عمده‌ی آنان در چگونگی به‌کارگیری این شیوه‌ها در کلاس درس است. با بررسی بیشتر متوجه شدم این برداشت و بیان این گروه از معلمان، حاکی از آن است که عده‌ای روش‌های تدریس را همانند یک لباس زرهی با ابعاد از پیش تعیین شده در نظر می‌گیرند که باید تمام اندازه و قواره‌ی آن از همه نظر با شرایط کلاس هماهنگی و تناسب داشته باشد تا جایی که با تعداد دانش‌آموزان آنان، اندازه‌ی کلاس و دیگر فضاهای آموزشی

موجود در مدرسه، ابزارهای موجود و نیمکت‌ها و... متناسب باشد. تازه در این صورت است که به‌کارگیری شیوه‌ی مورد نظر توسط آن‌ها محتمل می‌شود؛ هر چند، در آن زمان نیز بر سر میزان تأثیرگذاری آن روش در روند یادگیری دانش‌آموزان بحث خواهد بود!

این در حالی است که در دنیای تعلیم و تربیت، به واسطه‌ی روبارویی با انسان‌ها، چارچوب‌هایی که امکان خلاقیت را از کلاس درس سلب کنند، جایی ندارند. در تمام شیوه‌ها و رویکردهای حاضر، همه‌ی نگاه‌ها بر توانایی معلم و خلاقیت او دوخته شده است، زیرا او تنها مجری پرقدرت در کلاس درس است که می‌تواند ناب‌ترین برنامه‌ی درسی را به بدترین شکل خود اجرا کند یا برنامه‌ای را با تمام نقص‌ها و مسائل، به بهترین شکل ممکن ارائه دهد. به نمونه‌ی زیر توجه کنید.

در جشنواره‌ی الگوهای تدریس به عنوان داور حضور داشتم. در آن سال هنوز شیوه‌های مبتنی بر بهره‌گیری از فناوری‌های نوین ارتباطات و اطلاعات رایج نشده بود و در حد زمزمه‌هایی بیش نبود. در آن جشنواره نیز شیوه‌ی تدریس معلمان، فارغ از موضوع فناوری‌های نوین، مورد نظر بود. هنگامی که نوبت به اجرای یکی از معلمان رسید، او پیش از ارائه، تجهیزات رایانه‌ای را بررسی کرد و روی میز دانش‌آموزان که به صورت گروهی چیده شده بود، لپ‌تاپ قرار داد. در آن ساعت، درس با کمک رایانه و محتوای الکترونیکی آموزش داده شد و دانش‌آموزان میزبان که در واقع با هیچ یک از معلمان شرکت‌کننده آشنایی قبلی نداشتند، به واسطه‌ی لذتی که از این کلاس برده بودند، بر تکرار کلاس این همکار اصرار کردند.

علاوه بر ضرورت وجود چنین ظرفیت‌ها در وجود معلم، سایر فرصت‌ها در روش و فنون تدریس نهفته است. برای شرح بیشتر، ضمن معرفی یکی از شیوه‌های تدریس مرتبط با خلاقیت که زمینه گسترده‌ای از فرصت‌های یادگیری را فراهم می‌کند، فرصت‌آفرینی در فرایند یاددهی-یادگیری را با کمک این روش تدریس بررسی‌شماریم.

بدیعه‌پردازی در یک نگاه

از جمله شیوه‌های تدریس فعال که بر پرورش خلاقیت دانش‌آموزان مبتنی است، روش تدریس بدیعه‌پردازی است. هنگامی که این روش پیشنهاد شد، یادگیری از طریق توسعه خلاقیت و بر پایه تفکر نوآورانه کودکان و نوجوانان مورد نظر بود. از جمله مقاصد اساسی بدیعه‌پردازی، شکستن سد قواعد مرسوم و ایجاد راه‌های جدید برای حل مسائل در ذهن دانش‌آموز است که از این طریق پایداری و تعمیق یادگیری نیز حاصل می‌شود. در این شیوه، در مراحل پنجگانه، معلم تلاش می‌کند دانش‌آموزان را از طریق تفکر بیشتر درباره موضوع درس، به شیوه‌های نوین درگیر مفهوم کند تا از دریچه‌های گوناگون به آن بیندیشند.

مراحل اجرای روش تدریس بدیعه‌پردازی

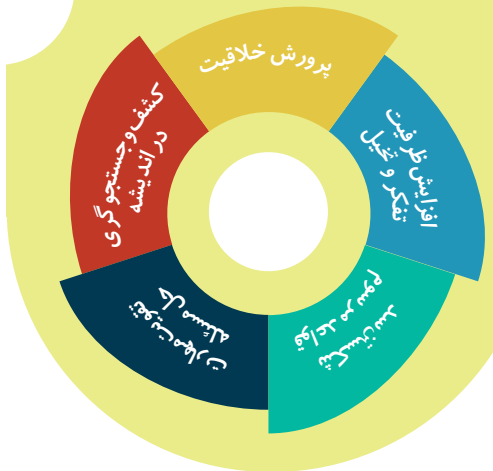
۱. توصیف شرایط موجود: در این مرحله، معلم از دانش‌آموزان می‌خواهد شرایط حاضر یا موجود را توصیف و تشریح کنند. دانش‌آموزان هم آنچه را از شرایط درک می‌کنند، شرح می‌دهند.
۲. قیاس مستقیم: در این نوع قیاس، معلم می‌کوشد از طریق موارد آشنا برای دانش‌آموزان، آن‌ها را با مفهوم ناآشنا روبه‌رو کند. معلم: *به نظر شما تبخیر شبیه به چه چیزی است؟ دانش‌آموزان قیاس‌های مستقیم بین تبخیر را با آنچه به نظرشان با آن شباهت دارد مطرح می‌کنند. نظرها و گفته‌ها روی تخته نوشته می‌شوند.*
- پس از آنکه فهرستی از قیاس‌های مستقیم آماده شد، بهترین قیاس مستقیم انتخاب می‌شود.
۳. قیاس شخصی: در مرحله قیاس شخصی، یادگیرندگان بین خود و مفهوم انتخاب شده، هم‌سویی و هم‌دلی ایجاد می‌کنند، خود را در

کلاس ایشان و شیوه‌ای که به کار برد، یادآور و مؤید این نکته بود که معلم، با قدرت اجرایی بالای خود در کلاس درس، می‌تواند حتی جلوتر از محدودیت‌های برنامه درسی حرکت کند و تجربه کلاسی متعالی‌تر را برای دانش‌آموزانش فراهم آورد.

در نقطه مخالف این کلاس، تجربه کلاس معلمی بود که به عنوان ناظر و به درخواست مدیر مدرسه از آن بازدید کردیم. در آن سال، کتاب درسی تغییر کرده بود و محتوای آن با رویکرد جدید طراحی و تولید شده بود. این در حالی بود که معلم به تغییر شیوه خود حاضر نبود و با وجود شرکت در کلاس‌های ضمن خدمت در خصوص کتاب نونگاشت، تصمیم نداشت در شیوه تدریس خود تغییری ایجاد کند. این عملکرد موجب تضعیف نتایج تحصیلی دانش‌آموزان در آن درس شده و در نهایت شکایت و اعلام ناراضی دانش‌آموزان و خانواده آنان را فراهم آورده بود.

در گفت‌وگو با معلم متوجه شدم، تنها دلیل این عملکرد آن بوده است که ایشان چنین تغییری را نمی‌پسندد و با تجربه چند ده ساله در کتاب قبلی، نیازی به تغییر رویه کار خود نمی‌بیند. با وجود چنین جریان پرقدرتی در کلاس درس و توسط معلم، او چگونه می‌تواند به عنوان یک فرصت‌آفرین به تقویت استعدادها و دانش‌آموزان کمک کند و تجربه لذت از یادگیری را برای آنان فراهم آورد تا هر کدام به یادگیرندگانی دائمی و مستقل تبدیل شوند؟ از جمله گام‌های مؤثر در این باره، داشتن معلمی با ذهن باز و خلاق است تا بتواند از هر موقعیت به عنوان فرصتی مؤثر استفاده کند.

انجام فعالیت‌های تکمیلی لذت‌بخش و بی‌دغدغه به تثبیت و بسط یادگیری‌شان منجر شود. یکی از پاسخ‌های متناسب با این پرسش، راهی است که شیوه تدریس بدیعه‌پردازی ایده‌انجام آن را فراهم می‌کند. تصور کنید دانش‌آموز مفهوم نیرو را در کلاس آموخته است. معلم می‌تواند از او بخواهد که مفهوم درس را از روی کتاب بخواند یا به چند سؤال در مورد درس پاسخ دهد و این کار به عنوان تکلیف تعیین شود. در کنار این شیوه ساده و سنتی که در عین حال غیرجذاب نیز به نظر می‌رسد، می‌توان از دانش‌آموز خواست با توجه به متن درس و مفهومی که از نیرو در ذهن او شکل گرفته است، خود را با مفهوم نیرو مقایسه کند یا احساس خود را در این باره شرح دهد. همچنین، در تصور اینکه نیرو برای او مشابه کدام پدیده اطرافش است، آن‌ها را با یکدیگر مقایسه کند. در این نوع تمرین و تکلیف‌ها، دانش‌آموزان با میل و علاقه بیشتری به مطالعه درس می‌پردازند و فعالیت موردانتظار را انجام می‌دهند.

جمع‌بندی

در حرفه معلمی، علاوه بر خلاقیت فردی، که یک توانایی ضروری است، «خلاقیت حرفه‌ای» نیز اهمیت بالایی دارد. مقصود از خلاقیت حرفه‌ای، آن بخش از نوآوری‌هایی است که معلم را ترغیب می‌کند با مواجهه با فنون تدریس، روش‌های تدریس و نوع ارتباط با دانش‌آموزان، دست به ابداع شیوه‌هایی بزند که ضمن رعایت اصول یادگیری و تربیتی مورد انتظار، از جذابیت، نوآوری و تأثیرگذاری بالایی برخوردار باشد.

از دیگر دستاوردهای مهم الگوی بدیعه‌پردازی، تقویت مهارت حل مسئله در دانش‌آموزان است، زیرا آن‌ها رویدادها را از زاویه‌های گوناگون مشاهده می‌کنند و برای مقابله با مسائل، قدرت خلاقانه‌ای به دست می‌آورند و یک نظام فکری منسجم را با شناخت کامل ارتباطات عناصر و مفاهیم درک می‌کنند.

افزایش ظرفیت ذهنی دانش‌آموزان در شکستن سد قواعد مرسوم و ایجاد راه‌های جدید برای حل مسائل، از اهداف ذاتی این روش است. به این ترتیب، در شکستن زمینه‌های ذهنی قبلی و پیدا کردن راه مناسب جدید و اندیشیدن به طرز جدید به افراد کمک می‌کند.

یک تکه از روش!

از آن‌جا که روش تدریس بدیعه‌پردازی مراحل بسیاری دارد و هر مرحله زمان خاصی می‌طلبد تا مفهوم به روشنی برای دانش‌آموزان و توسط آن‌ها طرح و تفکر شود و در عین حال به جز مرحله اول، باقی مراحل پیش‌نیاز یکدیگر نیستند، بنابراین می‌توان از آن به عنوان شیوه‌ای از تدریس نام برد که امکان بیشتری برای معلمان ایجاد می‌کند تا با پرداختن و استفاده از یک مرحله معین یا چند مرحله از آن در تدریس خود، تلاش کنند به کمک خلاقیت، مفهومی را دلنشین‌تر در ذهن دانش‌آموزان نشانند. بدیهی است، چنین تصمیم‌گیری منوط به آزادی ذهن و اندیشه خلاق معلم است که می‌تواند با کمک بریده‌ای از مراحل این شیوه تدریس، جذابیت یادگیری را برای دانش‌آموزان بیشتر کند. به عبارت دیگر، ممکن است معلم مفهوم مورد نظر را پس از توصیف اولیه، تنها به مقایسه شخصی یا قیاس مستقیم بگذارد یا تنها از تعارض فشرده استفاده کند تا رویارویی ذهنی بیشتری برای دانش‌آموزانش فراهم آورد. نمونه‌ای از کاربرد یک تکه از روش تدریس بدیعه‌پردازی در سایر فنون تدریس در ادامه آمده است.

تکلیف از جنس بدیعه‌پردازی

در تکلیف‌ها، به عنوان بخشی از فرایند یاددهی-یادگیری، همواره این پرسش مطرح است که چگونه می‌توان تمرین‌ها و تکلیف‌هایی را طراحی کرد که بر اساس آن‌ها دانش‌آموزان از

درون قیاس و آن را در قالب خود شرح می‌دهند و احساسات، تمایلات و انگیزه‌های خود را بیان می‌کنند. برای بیان قیاس شخصی، احساس نزدیکی و یکی شدن با مفهوم بسیار ارزشمند است و در خلاقیت شخصی اثر زیادی دارد.

معلم: مایعی در حال تبخیر است. اگر شما به جای مولکول‌های سطح مایع باشید، چه می‌کنید. **۴. قیاس تعارض فشرده:** در این مرحله، معلم از دانش‌آموزان می‌خواهد بر اساس توصیف‌های ارائه شده در قیاس شخصی، مفاهیم متضاد ارائه و سپس بهترین را انتخاب کنند.

معلم: دو عبارت را که با هم در تضاد هستند و شما آن‌ها را به کار برده‌اید، انتخاب کنید. **پاسخ‌های احتمالی دانش‌آموزان:** سرد و گرم، دور و نزدیک

۵. قیاس مجدد مستقیم و شخصی: در این مرحله، تعارض‌ها مجدداً از طریق قیاس مستقیم و شخصی ادامه می‌یابند.

معلم: خود را به جای مولکول‌های آب که گرم شده‌اند و مولکول‌های بخار آب که سرد شده‌اند بگذارید و در این مورد توضیح دهید.

فرصت‌ها در بدیعه‌پردازی

در روش تدریس بدیعه‌پردازی، چنانکه در مراحل آن مشهود است، معلم تلاش می‌کند مفهوم تازه درس تازه را پس از آشناسازی اولیه از طریق قیاس مستقیم، قیاس شخصی و تعارض فشرده، برای دانش‌آموزان بگستراند و عمیق کند. این روش تدریس که کاملاً بر خلاقیت مبتنی است، کمک می‌کند یادگیرندگان با پرواز در اندیشه خود، به شناخت بیشتر مفهوم جدید اقدام کنند. با این تلاش، ماندگاری بالایی برای یادگرفته‌هایشان در ذهن ایجاد می‌کند. بر این اساس، از جمله فرصت‌های ارزشمند ناشی از این روش تدریس، پرورش خلاقیت دانش‌آموزان است. خلاقیت در فعالیت‌های روزمره اهمیت دارد و می‌تواند در بسیاری از موقعیت‌های زندگی یاری‌دهنده باشد.

در جریان اجرای این الگو، نقش معلم هدایتگری دانش‌آموزان برای انجام دادن قیاس‌های مستقیم و شخصی است که از این طریق برای دانش‌آموزان امکان کشف و جست‌وجوی بیشتری فراهم می‌کند.